

Sh.Abdinazimov

**QARAQALPAQ TILI
TARIYXI**

Toshkent – 2018

ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ JOQARÍ HÁM ORTA
ARNAWLÍ BILIM MINISTRILIGI

BERDAQ ATÍNDAGÍ QARAQALPAQ MÁMLEKETLIK
UNIVERSITETI

ABDINAZIMOV SHAMSHETDIN NAJIMOVICH

QARAQALPAQ TILI TARIYXÍ

5120100 – Filologiya hám tillerdi oqıtıw
(qaraqalpaq filologiyası)
baǵdarı talabaları ushın sabaqlıq

«Sano-standart» baspasi
Tashkent – 2018

UQK: 811.512.121(09)(075.8)

KBK: 81.2Qor-03

A 16

Abdinazimov Sh. Qaraqalpaq tili tariyxı. 5120100 – Filologiya hám tillerdi oqıtıw (qaraqalpaq filologiyası) baǵdarı talabaları ushın sabaqlıq. Tashkent, «Sano-standart», 2018-jıl, 208 bet.

«Qaraqalpaq tili tariyxı» pání – Qaraqalpaq mámleketlik universiteti, Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutınıń Qaraqalpaq tili hám ádebiyatı qánigeliklerinde oqıtılatuǵın eń tiykarǵı pánlerdiń biri. «Qaraqalpaq tili tariyxı» pání qaraqalpaq xalqınıń awızeki sóylew tili menen ádebiy tiliniń payda bolıw hám qalıplesiw basqıshların úyrenetuǵın pán sıpatında payda boldı. Qaraqalpaq tili tariyxınıń arnawlı pán sıpatında qalıplesiwi qaraqalpaq til biliminiń tabıslarınıń biri boldı. Bul jaǵday til nızamları, onıń qalıplesiwi hám rawajlanıw ózgesheligin úyreniw múmkinshiligin berdi.

Pikir bildiriwshiler:

M. Ayymbetov – Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı Qaraqalpaq til bilimi kafedrasınıń bashǵı, filologiya ilimleriniń doktori

A. Alniyazov – Óz IA Qaraqalpaqstan bólimi gumanitar ilimler ilimiy-izertlew institutınıń direktorı, filologiya ilimleriniń kandidadı

M. Qudaybergenov – Qaraqalpaq mámleketlik universiteti qaraqalpaq til bilimi kafedrasınıń bashǵı, filologiya ilimleriniń doktori, professor.

UQK: 811.512.121(09)(075.8)

KBK: 81.2Qor-03

ISBN 978-9943-5334-5-5

© Abdinazimov Sh.

© «Sano-standart», 2018

ALǴÍ SÓZ

«Qaraqalpaq tili tariyxı» pání – Qaraqalpaq mámleketlik universiteti, Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutınıń Qaraqalpaq tili hám ádebiyatı qánigeliklerinde oqıtılatuǵın eń tiykarǵı pánlerdiń biri. «Qaraqalpaq tili tariyxı» pání qaraqalpaq xalqınıń awızeki sóylew tili menen ádebiy tiliniń payda bolıw hám qalıplesiw basqıshların úyrenetuǵın pán sıpatında payda boldı. Qaraqalpaq tili tariyxınıń arnawlı pán sıpatında qalıplesiwi qaraqalpaq til biliminiń tabıslarınıń biri boldı. Bul jaǵday til nızamları, onıń qalıplesiwi hám rawajlanıw ózgesheligin úyreniw múmkinshiligin berdi. Qaraqalpaq tili óziniń payda bolıw hám qalıplesiw basqıshında oǵada quramalı dáwirlerdi basıman keshirdi. Qaraqalpaq tili tariyxın túrkiy xalıqları tilleri tariyxı menen tıǵız baylanısta dáwirlerge bólip úyreniw úlken áhmiyetke iye. Qaraqalpaq tili tariyxın dáwirlerge bólip úyreniw máselesi de quramalı. «Qaraqalpaq tili tariyxı» pání qurılısı jaǵınan úsh bólimnen ibarat. Birinshi bólimi «Eski túrkiy tili» dep atalıp, bul bólimde túrkiy tilleriniń payda bolıwı hám qalıplesiwiniń birinshi dáwiri – altay dáwiri, V–X ásirlerge tiyisli Orxon-Enisey estelikleri hám olardıń tili boyınsha maǵlıwmatlar berilgen. Ekinshi bólim «Qaraqalpaq tiliniń tariyxıy grammatikası» dep ataladı. Bul bólimde orta túrk, jańa túrk dáwirine tiyisli, yaǵnıy XI–XVII ásirlerde jazılǵan túrkiy tillerine ortaǵ jazba estelikler hám olardıń qaraqalpaq tiline qatnası máseleleri boyınsha materiallar berilgen. Ushinshi bólim «Qaraqalpaq ádebiy tiliniń tariyxı» dep atalıp, bul bólimde XVIII–XIX ásirlerde jazılǵan qaraqalpaqlarǵa tiyisli rásmiy hújjetler, jazba estelikler, qaraqalpaq klassik shayırlarınıń qaraqalpaq jazba ádebiy tiliniń qalıplesiwine qosqan úlesleri hám XX ásirdiń birinshi yarımında qaraqalpaq tilinde júz bergen ózgeris hám jańalıqlar boyınsha materiallar berilgen.

Sabaqlıq joǵarı oqıw orınlarınıń mámleketlik bilimlendiriw standartları, úlgi oqıw jobaları hám pedagogikalıq texnologiyalar talabına sáykes túrde tayarlandı. «Qaraqalpaq tili tariyxı» sabaqlıǵı talabalardıń xalqımız hám tilimizdiń tariyxı boyınsha bilimlerin tereńlestiriwde, milliy qádiriyatlarımızǵa súyispenshilik ruwxında tárbiyalawǵa, olarda Watandı súyiwshilik sezimlerin rawajlandırıwda jaqınnan járdem etedi.

MAZMUNÍ

Algı sóz.....	3
§1. «Qaraqalpaq tili tariyxı» páni hám onıń wazıypaları	4
§2. Qaraqalpaq xalqı hám onıń tiliniń payda bolıwı.....	5
§3. Qaraqalpaq tiliniń izertleniwi	9
§4. Túrkiy tilleriniń klassifikaciyası	13
§5. Altay dáwiri	15

ESKI TÚRKIY TILI

§6. Orxon-Enisey estelikleri	19
§7. Orxon-Enisey estelikleriniń fonetikasi	22
§8. Orxon-Enisey estelikleriniń sózlik quramı	28
§9. Orxon-Enisey estelikleriniń morfologiyası	32
§10. Orxon-Enisey estelikleriniń sintaksisi	36

QARAQALPAQ TILINIŇ TARIYXÍY GRAMMATIKASÍ

§11. Maxmud Qashqariydiń «Devani-luǵat-it-türk» miynetiniń	39
§12. «Devani-luǵat-it-türk» miynetiniń fonetikasi	40
§13. «Devani-luǵat-it-türk» sózlik quramı	45
§14. «Devani-luǵat-it-türk» miynetiniń morfologiyalıq qurılısı.....	51
§15. Uyǵır jazıwı estelikleri	58
§16. Yusup Has Hajibtıń «Qutadgu bilik» shıǵarması hám onıń tili.....	61
§17. Axmet Yugnakiydiń «Hibatul haqayıq» shıǵarması hám onıń tili	66
§18. «Oǵuznama» shıǵarması hám onıń tili	70
§19. Ahmed Yassawiy, Sulayman Baqırǵaniy hikmetleri hám onıń tili	74
§20. Rabǵuziydiń «Qıssa-sul-anbiya» shıǵarması hám onıń tili	81
§21. Xorezmiydiń «Muxabbatnama» shıǵarması hám onıń tili.....	86
§22. «Kodeks Kumanikus» esteligi hám onıń tili.....	91
§23. XIII-XV ásirdegi jazılǵan qıpshaq-oǵuz tiliniń estelikleri hám onıń tili	96

§24. XIII-XV ásirdegi jazılǵan qıpshaq-oǵuz tiliniń estelikleriniń sózlik quramı	101
§25. XIII-XV ásirdegi jazılǵan qıpshaq-oǵuz tiliniń estelikleriniń morfologiyalıq qurılısı.....	104
§26. Kutbtıń «Xısrav hám Shiyrin» shıǵarması hám onıń tili	109
§27. Sayfı Sarayınıń «Gulistan-bit-türkii» shıǵarması hám onıń tili	115

QARAQALPAQ ÁDEBIY TILINIŇ TARIYXÍ

§28. Qaraqalpaq ádebiy tiliniń qalıplesiw ózgeshelikleri	119
§29. XVIII-XIX ásirlerdegi jazba estelikler	124
§30. XVIII-XIX ásirlerdegi jazba esteliklerdiń fonetikasi	127
§31. XVIII-XIX ásirlerdegi jazba esteliklerdiń morfologiyası.....	130
§32. XVIII-XIX ásirlerdegi jazba esteliklerdiń sózlik quramı	139
§33. Qaraqalpaq ádebiyatı klassikleri shıǵarmaları tiliniń fonetikasi	146
§34. Qaraqalpaq ádebiyatı klassikleri shıǵarmaları tiliniń morfologiyası. Atlıq	150
§35. Kelbetlik	155
§36. Sanlıq	157
§37. Almasıq	159
§38. Feyil	166
§39. Feyildiń funkcional formaları.....	168
§40. Meyil kategoriyası	173
§41. Máhál kategoriyası	175
§42. Ráwish	176
§43. Kómekshi sózler	178
§44. Qaraqalpaq ádebiyatı klassikleri shıǵarmaları tiliniń sózlik quramı.....	182
§45. Arab hám parsı tillerinen ózlestirilgen sózler.....	184
§46. Rus tilinen ózlestirilgen sózler	188
§47. XX ásirdegi jazılǵan qaraqalpaq shayırları shıǵarmaları tiliniń ózgeshelikleri	191
§48. XX ásirdegi 20-40-jıllarındaǵı qaraqalpaq tili	196
§49. Milliy qaraqalpaq jazıwınıń qalıplesiwi hám rawajlanıwı	200

ABDINAZIMOV SHAMSHETDIN NAJIMOVICH

QARAQALPAQ TILI TARIYXÍ

5120100 – Filologiya hám tillerdi oqıtıw (qaraqalpaq
filologiyası) baǵdarı talabaları ushın sabaqlıq

Redaktori: A.Abdujalilov
Ko'rkem redaktori: Y.O'rinov
Tex. Redaktori: Y.O'rinov
Operatori: N.Muxamedova

Licenziya: AI № 245, berilgen waqtı
2013-jil 02-oktabr

Original-maketten bosıwǵa ruqsat etildi 05.10.2018-j.
Formatı 60x84 ¹/₁₆. Kegli 11,5. «Times New Roman»
garniturası. Ofset usılında basıldı. Kólemi 13,0 b.t.
12,09 shártli b.t. Nusqası 300 dana. Buyırtpa 82.

«Sano-standart» baspası. 100190. Tashkent qalası,
Yunusobod-9, 13-54. E-mail: sano-standart@mail.ru

«Sano-standart» MCHJ baspa-poligrafiyasında chop etildi.
Tashkent qalası, Shiroq koshesi, 100.
Telefon: (371) 228-07-96, faks: 228-07-95